

окрему думку. На їх погляд, «з чисто наукової точки зору... Харківський університет, зобов'язаний своїм виникненням слобідсько-українському суспільству і народу», повинен був висловитися за український характер Харківської губернії і за приналежність її до України [16, с. 281].

Лише після більшовицького перевороту в Росії, який був розцінений в університеті як узурпація влади, Українська Центральна Рада стала розглядатися викладацьким корпусом як протиположна більшовикам, оплот демократії. З огляду на це Рада університету разом з міською думою висловила на її підтримку. У листопаді Д.І.Багалій був призначений губернським комісаром освіти [10, с. 20]. Проте вже через місяць після проголошення УНР в Харкові до влади прийшли більшовики і політична діяльність стала практично неможливою. У цілому позицію викладачів ВНЗ щодо Радянської влади на межі 1917-1918 рр. можна охарактеризувати як вичікувально-негативну. Брати участь у будівництві «нового» життя за більшовицьким зразком вони рішуче відмовились.

Отже, викладацькі колективи харківських вищих навчальних закладів – як у цілому, так і переважна більшість їх особового складу – виявивши в перший час після падіння самодержавства певну стриманість і обережність, згодом сприйняли революційні події як позитивний процес демократизації і суспільно-політичної модернізації країни. При цьому вони виступали загалом як представники загальноросійської (імперської) інтелігенції, обстоювали необхідність збереження цілісності та єдності Російської держави. Українські національні домагання сприймалися ними лише в частині національно-культурній, і то переважно на декларативному рівні. Політичні вимоги українців, особливо щодо створення національної державності, навіть у формі автономії, видавалися їм надмірними і шкідливими. Лише порівняно незначна кількість національно свідомих викладачів (як правило, вони прилучилися до українського руху в дореволюційний період) з самого початку взяла найактивнішу участь у боротьбі за повне і всебічне задоволення життєвих потреб української нації – культурних, соціальних і політичних, ставши на чолі процесу відродження і формування українських осередків та боротьби за українську державність. Радикальна зміна суспільно-політичної ситуації в країні наприкінці 1917 р., узурпація влади більшовиками змусила більшість викладацького корпусу частково переглянути своє ставлення до українського руху та його вимог. Проте в 1917 р. (а забігаючи наперед, можна зазначити, що і протягом усього періоду національно-демократичної революції) принципи позиції викладачів ВНЗ у цьому питанні залишалися незмінними: вони розглядали всі суспільні події передусім крізь призму „російськості», як представники російської інтелігенції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соц.- політ. портрет. – К.: Либідь, 1993. – 172 с.;
2. Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.) / С.І.Білокінь, О.Д.Бойко, Г.С.Брега та ін.: В 3-х ч. – К., 1994. – Ч. 1-2;
3. Наумов С. „Мене не викреслити при всьому бажанні з історії ніяк» (Христя Алчевська в українському національному русі поч. XX ст.) // Слово і час. – 1995. – № 8. – С. 26–32;
4. Корольов Г.О. Інтелігенція та українська ідея початку XX ст.: історико-теоретичний аспект // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2004. – Вип. 8. – С. 219-224;
5. Коляда І. Українська інтелігенція і преса у боротьбі за вирішення мовного питання на початку XX ст. // Історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 80-85;
6. Історія міста Харкова XX століття / О.Н.Ярмиш, с. І.Посохов, А.І.Епштейн та ін. – Х.: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. – 686 с.;
7. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В.С.Бакіров, В.М.Духопельников, Б.П.Зайцев та ін. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.;
8. Наумов С. О., Посохов С.І. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 56-70;
9. Народная свобода. – Х., 1917;
10. Багалій Д.І. Вибрані праці в 6-ти т. – Х.: Б. в., 1999. – Т. 1. – 600 с.;
11. Южный край. – Х., 1917;
12. Доленко В. А. Революція і моя участь у ній // Пам'яті В.А. Доленка. – Мюнхен, 1975. – С. 11-25;
13. Рідне слово. – Х., 1917;
14. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – 458 с.;
15. Нова громада. – Х., 1917;
16. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. м. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.

О.М. Кравчук

ДІЯЛЬНІСТЬ С. І. КИСЕЛЬОВА НА ПОСАДІ ГУБЕРНСЬКОГО СТАРОСТИ ПОДІЛЛЯ

(1918 Р.)

Актуальним завданням історичної науки є вивчення регіональних особливостей діяльності владних структур гетьманату П. Скоропадського і, зокрема, у такому великому краї, як Поділля (42017,6 кв. км. з населенням 4 179 930 осіб). Діяльність тодішньої місцевої адміністрації охоплювала майже всі галузі життя. Однак особливо важливою була сфера внутрішньополітичної стабілізації. Враховуючи вищезазначене, автор поставив перед собою мету розкрити головні напрямки діяльності губернського старости Поділля С. І. Кисельова у сфері відновлення правопорядку в краї у 1918 р. Важливість вивчення зазначеної теми підсилюється відсутністю відповідної узагальнюючої праці, незважаючи на те, що цей аспект історії гетьманату фрагментарно розкритий істориками (В. Вітковський [1], В. і О. Воловики [18], К. Завальнюк і Т. Стецюк [10], П. Захарченко [11], К. Гуменюк [2], С. Єсюнін [9], О. Кравчук [12; 13], В. Лозовий [14; 15], с. Олійник [16], О. Тимошук [20], В. Сідак [19], О. Яременко [25] та ін.).

Основними шляхами внутрішньополітичної стабілізації гетьман П. Скоропадський вважав створення дієздатної влади й відновлення правопорядку. Головна роль у створенні сильної влади на місцях відводилася губернським старостам. На цю посаду в Подільській губернії 13 травня 1918 р. було призначено Сергія Івановича Кисельова (1877-1937 рр.). Він був за освітою юристом, мав досвід управлінської діяльності, здобутий в судових органах Росії на Поділлі (1901-1907 рр.), під час керівництва Проскурівською земською управою (1910-1917 рр.) та на посаді Проскурівського повітового комісара (1917-1918 рр.). За соціальним станом С. І. Кисельов був службовцем. Але на ім'я його дружини її батько придбав маєток у Проскурівському повіті. За національністю він був росіянином, до жодної партії не належав [8, арк. 9].

С. І. Кисельов приступив до обов'язків губернського старости 19 травня 1918 р. 22 травня 1918 р. у листі міністерству внутрішніх справ він констатував основні проблеми нової адміністрації і запропонував шляхи відновлення порядку в краї: якнайшвидше призначити повітових старост, замінити повітових комендантів авторитетними не заполітизованими офіцерами; розпустити охоронні сотні, а потім набрати нові з надійних хліборобів та офіцерів; надати губернському старості право призначати начальників міліції; відпустити кредити на створення відділів розшуку політичних противників Української держави; провести вибори сільських та волосних посадових осіб, які б підлягали повітовим старостам; посилити особовий склад австро-угорських військ у краї; збільшити штати чиновників і підвищити їх оклади до прожиткового рівня; надати кошти для створення та підтримання діяльності зазначеної адміністративно-примусової системи [21, арк. 1].

Процес налагодження адміністративного апарату на Поділлі відбувався повільно. Повітові старости Поділля були призначені 29 травня 1918 р., а приступили до виконання обов'язків на початку червня 1918 р. Більшість старост мали досвід управлінської діяльності у структурах Росії та УНР (працювали земськими діячами, судьями). Однак старости практично не володіли важелями впливу на ситуацію у регіонах. У процесі створення сильної влади у регіонах старостам були підпорядковані військові повітові коменданти (15 травня 1918 р. [4, арк. 186.]), відділи Державної варти (18 травня 1918 р.), органи самоврядування (червень-липень 1918 р. [25, с. 18]).

Важливе завдання у відновленні правопорядку влада покладала на нову силову структуру. 18 травня 1918 р. було ліквідовано міліцію та утворено Державну варту. Варта була виведена з-під контролю органів самоврядування й підпорядкована старостам. Фінансування варти покладалося на державний бюджет [19]. На Поділлі налагодження роботи нового правоохоронного безпосередньо займався С. І. Кисельов. Зокрема, 9 червня 1918 р. С. І. Кисельов застерігав повітових старост, що у варті повинні працювати тільки, безумовно, чесні, виховані, тактовні, енергійні, ретельні професіонали [22, арк. 22 зв.]. З метою забезпечення професіоналізму, на керівні посади у варті запрошували осіб з відповідним досвідом роботи у Російській імперії (до 60% офіцерів варти служили жандармами до 1917 р.). Інспектором варти на Поділлі міністерство внутрішніх справ призначило М. В. Потатуєва. Були призначені начальники варти міст (Балта, Вінниця, Кам'янець, Проскурів, Могилів-Подільський) і 12-ти повітів [23, арк. 30, 31]. Важливим питанням було джерело фінансування варти. Так 8 червня 1918 р. у зверненні до повітових старост С. І. Кисельов радив їм прохати у поміщиків фінансової підтримки на збільшення варти, «яка повинна представляти дуже поважну силу, розгнуждане село рахувалося з нею» [21, арк. 7]. 17 червня 1918 р. С. І. Кисельов просив міські управи фінансової допомоги в організації варти [7, арк. 422]. Загалом формування підрозділів Державної варти на Поділлі було завершено у червні 1918 р. Вони налічували близько 3, 5 тис. осіб [12, с. 175-176], а в усій Українській державі – бл. 60 тис. осіб.

С. І. Кисельов був людиною ліберальних поглядів. Він прагнув спрямувати процес відновлення правопорядку у межі закону. У своєму першому зверненні «До населення Поділля» 1 червня 1918 р. С. І. Кисельов закликав повернути розграбовану власність поміщиків, припинити випаси худоби на посівах землевласників і вирубки лісів. Також 1 червня 1918 р. С. І. Кисельов наказав подолянам здати вогнепальну зброю [17, № 54]. Водночас обмежувалися громадянські права. 16 червня 1918 р. С. І. Кисельов заборонив будь-які збори громадян без дозволу старост [17, № 51].

Однак селяни, невдоволені аграрною політикою, зокрема, відновленням поміщицького землеволодіння, ігнорували розпорядження влади. Це викликало застосування заходів примусового характеру. 18 червня 1918 р. С. І. Кисельов наказав повітовим старостам обеззброювати селян при допомозі австро-угорських військових загонів, не спиняючись перед застосуванням збройного примусу, включаючи обстріли сіл [22, арк. 31]. Звернення за допомогою до австро-угорців було викликано тим, що чисельність варти на Поділлі (бл. 3, 5 тис. осіб) була недостатньою для відновлення правопорядку у краї з населенням 4 млн. осіб. Урядовці Поділля разом із загонами австро-угорців з конфіскаційною метою здійснювали по селах рейди. Вони часто набували характеру карних експедицій, які накладали на селян за нездану зброю та неповернуте поміщицьке майно позасудові примусові санкції, а найчастіше – контрибуції [20, с. 389], здійснювали езекуції (тілесні покарання), арешти й розстріли непокірних. Часто такі карні експедиції організовували самі поміщики. Все це відвертало селянство від влади. С. І. Кисельов заборонив здійснювати відновлення поміщицької власності за допомогою карних експедицій, а наголосив на необхідності відновити приватну власність правовим шляхом і за допомогою «земельно-ліквідаційних комісій» (27 липня 1918 р.), за допомогою мирових посередників (17 вересня 1918 р.) [22, арк. 266]. Але результату це не дало. Негативне ставлення селян до влади проявлялося у поширенні агітації, розвитку повстанського руху. Це змусило уряд розширити повноваження старост до поліцейсько-політичних функцій. За ініціативою С. І. Кисельова, яку підтримали інші старости [25, с. 16-17], у складі варти 29 червня 1918 р. було створено губернські освідомчі відділи (19 осіб), основна функція яких полягала у боротьбі із державними злочинами. Начальником цього відділу на Поділлі було призначено П. О. Ніколіна [20, с. 79]. Державна варта успішно боролася з кримінальними елементами, відновлювала приватну власність поміщиків, обеззброювала селян, арештовувала агітаторів та інших правопорушників. Зокрема, 1 січня 1918 р. у в'язницях Поділля утримувалося 518 в'язнів, а 1 липня 1918 р. – 945 [25, с. 30], 4 листопада 1918 р. – 1789 осіб [3, арк. 449]. Зокрема, на Поділлі у червні-листопаді 1918 р. варта арештувала 608 антиурядових агітаторів [3, арк. 7-508].

Важливим завданням варти була боротьба з повстанським рухом, який організовували політичні противники гетьмана – українські соціал-демократи, есери, більшовики. Підрозділи варти разом з австро-угорцями знешкоджували повстанські загоони. К. Гуменюк (Хмельницький) стверджував, що на Поділлі у березні-листопаді 1918 р. діяло 193 повстанських загоони [2, с. 150]. Зокрема, за допомогою австро-угорців були придушені повстання селян у серпні 1918 р. в окремих селах 6-ти повітів Поділля (Брацлавському, Вінницькому, Літинському, Ольгопільському, Могилів-Подільському, Ямпільському). Окремим успіхом Державної варти на Поділлі у боротьбі з повстанським рухом була ліквідація промонархістської російської організації «Общество красной точки» (літо 1918 р.). У діяльності варти були й недоліки, зокрема, прояви корупції [6, арк. 4]. Проросійськи налаштовані чиновники чинили перешкоди діяльності «Просвіт». У силових структурах були поширені анархістські настрої. Зокрема, у повстанні в Могилів-Подільському повіті взяв участь комендант А. Вовк. 3 вересня 1918 р. С. І. Кисельова наказав обеззброїти Літинську охоронну сотню, що готувалася до повстання [24, арк. 91].

Восени 1918 р. на Поділлі було відновлено лише відносний правопорядок. У зв'язку з цим С. І. Кисельов продовжив втілення заходів забезпечення правопорядку. 4 вересня 1918 р. він пропонував повітовим старостам організувати лояльну частину населення в гуртки «задля недопущення у села повстанців та агітаторів» [22, арк. 133]. Прагнучи контролювати пересування противників режиму, 17 жовтня 1918 р. губернський староста наказував «всім домовласникам і господарям квартир, господарям готелів і мебльованих кімнат» протягом 48 годин завести домові книги і адресні листки про тих, хто прибував, і тих, хто виїжджає [17, № 87]. Усвідомлюючи недоліки Державної варти, її недостатню чисельність, 18 жовтня 1918 р. С. І. Кисельов пропонував повітовим старостам створювати добровільні загоони з «свідомих хліборобів та інтелігенції», які мали допомагати варті [5, арк. 153].

Серйозним випробуванням для Державної варти були стихійні правопорушення у Балтському, Вінницькому, Летичівському, Могилів-Подільському, Ямпільському повітах губернії, які вникли на

.....
початку листопада 1918 р. внаслідок відходу з України деморалізованих австро-угорських військ, які здійснювали при цьому погроми маєтків, в'язниць, віддавали селянам зброю за продукти. Державна варта змогла їх припинити. Але попередити падіння гетьманської влади на Поділлі не вдалося. Причиною цього був перехід на бік Директорії УНР командира 2-го Подільського корпусу П. Єрошевича. С. І. Кисельов був змушений 20 листопада 1918 р. передати у Кам'янці-Подільському службові справи представнику Директорії УНР Г. Степури.

Отже, у травні-листопаді 1918 р. на Поділлі було відновлено відносний правопорядок. Професіонал і прагматик, с. І. Кисельов застосовував системний підхід у стабілізації суспільно-політичної ситуації, поєднував правові та силові методи у цьому. Причини падіння гетьманської влади на Поділлі мали загальноукраїнський характер. Гетьманат не зміг комплексно підійти до питання відновлення правопорядку й не здійснив головні передумови цього (аграрна реформа і консолідація української еліти). Це «забезпечило» Директорію УНР соціальною базою, сприяло падінню влади П. Скоропадського 14 грудня 1918 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вітовський В. М. На вістрі часу. Органи державної безпеки України на Вінниччині (Поділлі). 1917-2006 рр.- Вінниця, 2007; 2. Гуменюк К. С. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. // Боротьба за владу Рад на Україні.- К., 1977.- С. 149-152; 3. Державний архів Вінницької області.-Ф. р. 1543.- Оп. 1.- Спр. 4; 4. Там само. - Ф. р. 1196.- Оп. 1.- Спр.2; 5. Там само.- Д. 255.- Оп. 1.-Спр. 124; 6. Там само.- П. 138.- Оп. 2.-Спр. 138; 7. Там само.-Ф. Д. 286.-Оп. 1.-Спр. 94; 8. Там само.-Ф. р. 6023.-Оп. 4.- Спр. 16611; 9. Єсюнін С. М. С. Кисельов: від «молодшого юриста» до губернського старости // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції.- Кам'янець-Подільський, 2000.- С. 365-368; 10. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Подільський губернський староста доби гетьманату (1918 р.) С. І. Кисельов. // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький-Кам'янець-Подільський, 2006.- С. 87-94; 11. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. - К., 1997; 12. Кравчук О. М. Поділля в період повалення влади гетьмана Павла Скоропадського (листопад-грудень 1918 р.) // Подільська старовина. Науковий збірник. Випуск IV. – Вінниця, 2008. - С. 330-340; 13. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.) // Поділля у контексті української історії. - Вінниця, 2001.- С. 175-176; 14. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.).-Кам'янець-Подільський, 2003; 15. Лозовий В. С. Політично-адміністративні заходи подільського губернського старости С. Кисельова по стабілізації ситуації на селі (1918 р.) // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2007. - Т. 2. - С. 12-22; 16. Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 р. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – С. 22-32; 17. Подільські губернські відомості.-1918; 18. Революційний рух 1918 року на Вінниччині. Уклали В. П. Воловик, О. В. Воловик // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини. 1998 р.-Вінниця, 1999; 19. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. - К., 1998; 20. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.). - Х., 2000.; 21. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. - Ф. 1793. - Оп. 1.- Спр. 3.; 22. Там само. - Ф. 1793.-Оп. 1.- Спр. 9; 23. Там само. - Ф. 1793.- Оп. 1.- Спр. 94.; 24. Там само. - Ф. 1216. - Оп. 1. - Спр. 76-Ч. II; 25. Яременко О. І. Адміністративна реформа Гетьмана П. Скоропадського. - Вінниця, 1997.

М.П. Олійник

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ЩОДО ОСВІТИ ТА ОСВІТЯН В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (НА МАТЕРІАЛАХ ФОНДІВ ВИКОНКОМІВ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ І ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ПОВІТІВ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ)

Однією з міфологем радянської влади було твердження про невсипущу турботу комуністичної партії про розвиток народної освіти та освітян. У численних публікаціях подавались дані про вражаючі успіхи в подоланні неписьменності, підготовці кваліфікованих кадрів для всіх сфер народного господарства [1]. Практично всі дослідження базувались на офіційних документах КНРС і уряду, а також матеріалах компартійних архівів. Значно менше використовувались документи та матеріали державних архівів, переважно з фондів центральних органів влади й значно рідше – обласних.

Із відновленням у 1991 році державної незалежності України з'явилась змога об'єктивного вивчення всіх сторінок історії, зокрема й вищезазначеної. Серед новітніх досліджень доцільно виділити монографію О. Завальнюка й Ю. Телячого, в якій з позицій об'єктивності ґрунтовно аналізуються процеси будівництва української школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920) [2]. Водночас, поза увагою більшості дослідників виявився початковий період радянської